

ბათუმი XV საუკუნის ევროპულ წყაროებში

ირაკლი ბარამიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.
+995 577 30 40 20. irakli.baramidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0001-7540-7006

აბსტრაქტი

ნაშრომში განხილულია ევროპელ მოგზაურთა ცნობები გვიანი შუა საუკუნეების ბათუმის შესახებ. XV საუკუნის 20-იანი წლების ბათუმზე მოგვითხრობს გერმანელი (ბავარიელი) მეომარი და მოგზაური იოჰან (ჰანს) შილტბერგერი, რომელიც ბათუმს სამეგრელოს დედაქალაქს უწოდებს.

საინტერესო ფაქტია 1445 წელს ბათუმზე 200 ბურგუნდიელი მეკობრის თავდასხმა ჰერცოგ ფილიპე III-ის (1419-1467) ნათესავის, ცნობილი რაინდის ჟოფრუა ტუაზის მეთაურობით. სამარცვავად მისულ ევროპელებს აქ დახვდა გურიელი 600-კაციანი რაზმით. დატყვევებული ტუაზი გაათავისუფლეს მხოლოდ ტრაპიზონის იმპერატორის თხოვნით.

XV საუკუნის 70-იან წლებში ვენეციელი ვაჭარი და დიპლომატი იოსაფატ ბარბარო და ვენეციის ელჩი უზუნ ჰასანის კარზე – ამბროზიო კონტარინი ბათუმს სამეგრელოს ნაწილად მოიხსენიებს, თუმცა პირველი სამეგრელოს მთავარს „ბენდიანს“ უწოდებს. მეორე – „გორბოლას“.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ XV საუკუნის დასაწყისისთვის ბათუმი ემორჩილება სამეგრელოს

მთავარს, 40-იანი წლების შუა ხანებში ბურგუნდიელ მეკობრეებს ბათუმში იგერიებს გურიელი, რაც მის გარკვეულ უფლებრივ მდგომარეობაზე მიუთითებს. 50-იანი წლების ბოლოს ბათუმი სამცხის შემადგენლობაშია, 70-იან წლებში კი უკვე საბედიანოს ნაწილია, რომელსაც ბედიანი, იგივე დადიან-გურიელი განაგებდა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი; ახალციხე; გურიელი; სამეგრელო; XV საუკუნე; ევროპელი მოგზაურები

შესავალი

მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ბათუმს, როგორც საზღვაო ქალაქს, თავისი გეოსტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე, არასოდეს დაუკარგავს მნიშვნელობა. აქედან იწყებოდა აღმოსავლეთ საქართველოსაკენ მიმავალი გზები, რომლის ნათელი დასტურია აჭარისა და ჭოროხის ხეობებში გამავალ სავაჭრო გზებზე ქვის თაღოვანი ხიდებისა და სათვალთვალო ციხე-კოშკების სიმრავლე. ეს გზები ახალციხეში ერთიანდებოდა და შემდეგ თბილისისაკენ გრძელდებოდა, საიდანაც მიემართებოდა კასპიისპირეთისა და ირანისაკენ, აქედან კი უფრო შორს ინდოეთისა და ჩინეთისაკენ (ბერაძე, 1981: 167; უზუნაძე, 2013:15).

ისტორიულად საქართველოს ყველაზე მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიასთან, როგორც ხმელეთით, ისე ზღვით. გარე სამყაროსთან სავაჭრო ურთიერთობებში ჩართული იყო არა მარტო აჭარის ზღვისპირა, არამედ მთის ზოლის მოსახლეობაც. ეს კარგად ჩანს ამ ეპოქის ნუმისმატიკური მასალებით. მას შემდეგ, რაც XI საუკუნეში წინა აზიაში გაბატონდნენ თურქ-სელჩუკები, რომლებმაც მთლიანად გადაკეტეს ბიზანტიაში მიმავალი სახმელეთო გზები, კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა საზღვაო ურთიერთობა ბიზანტიასა და საქართველოს შორის. როგორც ჩანს, ამას ბათუმის შემდგომი დაწინაურება მოჰყვა, რადგან

ამ ურთიერთობებში, ბუნებრივია, ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი სწორედ მას ეჭირა. ალბათ, ამ შესამჩნევ ცვლილებას გულისხმობდა პლ. იოსელიანი, რომელიც ჩვენთვის უცნობ წყაროზე დაყრდნობით, ბათუმთან დაკავშირებით წერდა, რომ „ბერძნებთან და მცირე აზიელ ვაჭრებთან სავაჭრო ურთიერთობამ უბიძგა საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ს შეექმნა აქ ქალაქი XI საუკუნის დასაწყისში“ (Иоселиани, 1850:31-32).

მეთოდები

კვლევა, შესწავლილი პერიოდის წყაროებს გარდა, ეფუძნება სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებს. ნაშრომში გამოყენებულია წყაროების კრიტიკული ანალიზის (მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების ძიების), ისტორიულ-შედარებითი და სინთეზური მეთოდები.

დისკუსია

გვიანი შუა საუკუნეების ბათუმის შესახებ ძალიან მწირი, მაგრამ საინტერესო ცნობებია დაცული ევროპელ მოგზაურთა ჩანაწერებში.

XV საუკუნის 20-იანი წლების ბათუმზე მოგვითხრობს გერმანელი (ბავარიელი) მეომარი და მოგზაური იოჰან (ჰანს) შილტბერგერი, რომელმაც 30 წელი ჯერ ოსმალთა, შემდეგ მონღოლთა ტყვეობაში გაატარა. ევროპულ და რუსულ ისტორიოგრაფიაში მისადმი დამოკიდებულება ძალიან კრიტიკულია და ზოგიერთი ისტორიკოსი მის ცნობებს დიდი ნდობით არც ეკიდება, მაგრამ, ვფიქრობთ, მაინც საინტერესოა, მით უმეტეს, რომ მას ციტირებს დიდი ივანე ჯავახიშვილი: „ჰანს შილტბერგერი ერთადერთ სამეფოდ (Königreich) საქართველოს (Gursy) ასახელებს. თუმცა ის აფხაზეთსა და სამეგრელოსაც იხსენიებს, მაგრამ მათ მხოლოდ ქვეყანას (Land) უწოდებს, ე. ი. თემად სთვლის და მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. ცხადია, რომ დასავლეთ საქართველო („აფხაზეთი“ და „სამეგრელო“) პოლიტიკურად წინანდებულად ამერეთთანვე ყოფილა დაკავშირებული“ (ჯავახიშვილი, III, 2012: 261).

ჩვენთვის საინტერესო აქ უფრო ისაა, რომ გერმანელი მოგზაური სამეგრელოს დედაქალაქად ასახელებს ბათუმს, რომლის მცხოვრებნიც ბერძნულ სარწმუნოებას მისდევენ (Путешествие, 1867:45-46, 123). მკვლევარი ს. გოგიტიძე გარკვეულად მიყვება პროფ. თ. ბრუნის (რომელმაც 1867 წელს ოდესაში გამოსცა შილტბერგერის ნაშრომი კომენტარებით) მოსაზრებას და თვლის, რომ „ბათუმი იმ პერიოდში ეკუთვნოდა არა სამეგრელოს ან გურიას, როგორც მკვლევართა გარკვეული ნაწილი ვარაუდობს, არამედ სამცხე-საათაბაგოს, მაშასადამე, ამ სამთავროში შემავალ აჭარის საერისთავოს“ (გოგიტიძე, IV, 2013:10).

XV საუკუნის 40-იან წლებში ბათუმის მეპატრონედ გურიელი ჩანს. 1442 წელს ბურგუნდიის ჰერცოგმა ფილიპე III კეთილმა (1419-1467) რამდენიმე გემისგან შემდგარი ფლოტით ბიზანტიელთა დასახმარებლად კონსტანტინოპოლს გაგზავნა ცნობილი რაინდი და მისივე ნათესავი ჟოფრუა ტუაზი. 1445 წლის გაზაფხულზე ხომალდების ერთი ნაწილი ტრაპიზონისკენ გაემართა. აქედან, ერთი ქრონიკის მიხედვით, ბურგუნდიელთა ერთი კატარა (გალერა) ტუაზის მეთაურობით, ტრაპიზონის იმპერატორის სამარცხვინოდ, საქართველოს ნაპირისკენ გაემართა, რადგან მან გაიგო, რომ იქ ძვირფასი საქონლით დატვირთული დიდი ხომალდი იდგა... მაგრამ ტრაპიზონელმა ბერძნებმა ეს აცნობეს ადგილობრივებს (იგულისხმება ქართველებს), რომლებიც შეიარაღდნენ, ჩაუსაფრდნენ მომხდურთ და როდესაც ჟოფრე მიუახლოვდა ჩასაფრებულებს, დაესხნენ თავს, მისი მრავალი თანამებრძოლი დახოცეს, თვითონ კი ტყვედ ჩაიგდეს. მეორე ევროპულ ქრონიკაში ამასთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ, როდესაც ბურგუნდიელები ბათუმს თავს დაესხნენ, იქ მოვიდა „პატონი“ გურიელი 600-კაციანი რაზმით... ჟოფრე დე ტუაზი ტყვედ ჩავარდა და ტყვეობაში ერთი თვე გაატარა. ამავე ქრონიკის მიხედვით, ბურგუნდიელი მეკობრე ქართველებმა ტრაპიზონის იმპერატორის შუამდგომლობით გაათავისუფლეს იმ პირ-

ობით, რომ ბურგუნდიელთა გალერები არ დაუწყებენ ბრძოლას აღნიშნულ ქვეყანას (ბერამე, 1983: 8; ბერამე, 2009:20).

ი. ჯავახიშვილის შეფასებით, „ჯერ კიდევ XV საუკუნის პირველ წლებში აფხაზეთი და სამეგრელოც ერთ სამთავროდ არ იყო ქცეული, არამედ აფხაზეთი და სამეგრელო ცალ-ცალკე საგამგეო ერთეულებს წარმოადგენდნენ. აფხაზეთის მთავარ ქალაქად მაშინ ცხუმი ითვლებოდა, სამეგრელოს მთავარი ქალაქი კი ბათომი იყო და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ სამეგრელოს მთავარს მაშინ გურია და აჭარაც სჭერია. მას შემდგომ ცვლილება მომხდარა: 1459 წლისათვის გურია სამეგრელოს ჩამოჰშორებია. ის ცალკე სამთავროს წარმოადგენდა. აფხაზეთი და სამეგრელო კი ერთ სამთავროდ ქცეულა და მისი მართვა-გამგეობა ბედიანს ჩაუგდია ხელში“ (ჯავახიშვილი, IV, 2012:204). რაც შეეხება ბათუმს, ამ დროისთვის იგი სამცხის შემადგენლობაშია. მ. ბროსეს მიხედვით, ბურგუნდიის ჰერცოგისადმი წერილი, ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობის შესახებ, სამცხის მთავარ ყვარყვარეს ბათუმიდან გაუგზავნია (Brosset, 1851:409).

თუმცა, XV საუკუნის 70-იან წლებში ბათუმი ისევ სამეგრელოს შემადგენლობაში ჩანს. იმ დროს საქართველოში მყოფი ვენეციელი ვაჭარი და დიპლომატი იოსაფატ ბარბარო, სამეგრელოს აღწერისას შენიშნავს: „ამ ქვეყნის მმართველს ჰქვია ბენდიანი. მას ხსენებულ ზღვასთან აქვს ორი ციხე-სიმაგრე, ერთს ჰქვია ვატი და მეორეს – სევასტოპოლი“ (მამისთვალიშვილი, 1981: 55). ამ წყაროს პირველ გამომცემელს, ისევე, როგორც მეცნიერთა უმრავლესობას, ვატი (Vathi) ბათუმად აქვს მიჩნეული (ჭყონია, 1894:45). „ეს ქვეყანა სულ კლდოვანი და მწირია. აქ ბლომად იზრდება ბზა, რის გამოც აქაური თაფლი მწარეა. გარდა ღომისა აქ სხვა ჭირნახული არ მოჰყავთ. მარილი მოაქვთ კაფიდან, ქსოვენ მცირეოდნად ტილოს კანაფისა ან ჭინჭრისას, მაგრამ დაბალი ხარისხისას“ (იქვე). ი. ბარბარომ ბათუმშიც გაისეირნა თანმხლებ გენუელთან ერთად, რომელიც ძალიან თავაშვებულად იქცეოდა, მაგრამ რატომღაც მისი „მოქმედება არავის სწყინდა და არც

არავინ არას ეუბნებოდა“. მისი მონათხრობიდან ჩანს, რომ იტალიელები აქ თავს შინაურად გრძნობდნენ, რაც მათთან მჭიდრო ურთიერთობაზე მიუთითებს. ირკვევა, რომ ისინი მრავლად ყოფილან ბათუმში. ჭარბობდნენ განსაკუთრებით გენუელები, რომლებიც ეწეოდნენ ვაჭრობას (უზუნაძე, 2013: 28), თუმცა, აქ მათ საკუთრი თვითმმართველობა არ გააჩნდათ.

პარალელურად, გაიზარდა ბათუმის ცნობადობა ევროპაში, რაც აისახა ოფიციალურ დოკუმენტებში, მოგზაურთა ჩანაწერებსა თუ იმ პერიოდის რუკებზე სხვადასხვა ფორმით: ვატი, ვათანი, ბოთანი და სხვა.

1474 წელს ბათუმში იმყოფებოდა ვენეციის ელჩი უზუნ ჰასანის კარზე – ამბროზიო კონტარინი, რომელმაც ასევე დაგვიტოვა ცნობები საქართველოს, მათ შორის ბათუმის შესახებ: „ბათომი ციხეა და მცირე ქალაქი სამეგრელოს მთავრისა, რომელსაც სახელად ჰევიან გორბოლა (Gorbola). ამ მთავარს კიდევ აქვს მეორე პატარა ქალაქი შავი ზღვის პირად, სახელდობრ კალთიხეა (Caltichea), სადაც ჰყიდიან აბრეშუმს, მომხო ტილოს და მცირეოდენ თაფლსაც“ (ჭყონია, 1894:49). საინტერესოა, რომ კონტარინი ბათუმში შეხვედრია კათოლიკე ბერნარდინელ ბერს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შესაძლოა ბათუმელ იტალიელებს და აქ მცხოვრებ თუ მოღვაწე ევროპელ კათოლიკე მორწმუნეებს თავიანთ საცხოვრებელ კვარტალში ჰქონდათ ღვთისმსახურების სახლი, ანაც ეკლესია (უზუნაძე, 2013: 28).

როგორც ჩანს, აღნიშნული ცნობების გათვალისწინებით, ი. ჯავახიშვილი საქართველოს მეფე ბაგრატ VI-ის (1466-1478) საბრძანებლის ფართობსა და საზღვრებზე საუბრისას წერს: „შავი ზღვის სანაპიროდან მოყოლებული მდინარე ცხენისწყალამდე სწორედ ბედიანის საგამგეოს შეადგენდა. ამ საგამგეოში, ან სამთავროში აფხაზეთი, სამეგრელო, გურია და აჭარა შედიოდა. ჩრდილოეთით მას კავკასიონის ქედი საზღვრავდა, სამხრეთით მდინარე ჭოროხი... ბათომი, იმ დროს პატარა ციხე-ქალაქი, საბედიანოს ეკუთვნოდა (ჯავახიშვილი, IV, 2012:214).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ პერიოდის ბათუმის სამეგრელოს სამთავროს შემადგენლობაში ყოფნის საკითხი ბოლომდე გადაჭრილად არ გვეჩვენება. იგივე კონტარინი, თავრიზიდან უკან მობრუნებული, ახსენებს ახალციხის (Calcican) მთავრის ყვარყვარეს (Gorgora) საბრძანებელს და ბათუმის მხარეს. სახელების – Gorbola//Gorgora-ს მსგავსება აშკარაა და თვალში საცემი. შესაბამისად, იმის გათვალისწინებით, რომ ეს სახელი ქართული ყვარყვარეს შესატყვისია, ჩნდება ეჭვი, რომ იტალიელ მოგზაურებს აერიათ სამცხე და სამეგრელო, რის გამოც ბათუმი ამ უკანასკნელს მიაწერეს. ჯერ კიდევ პლატონ იოსელიანი შენიშნავდა, რომ „მოგზაურები ღრმად ცდებოდნენ, როცა ბათუმს სამეგრელოს ქალაქად, მის მფლობელად კი გორბოლას აცხადებდნენ. ისტორიიდან ცნობილია, რომ ამ დროს ბათუმს ფლობდა ახალციხის ათაბაგი ყუარყუარე, რომლის სახელიც იტალიელების მიერ დამახინჯებულია გორბოლა//გორგორად“ (Иоселиани, 1850: 32). ამ მოსაზრებას იზიარებენ სხვა ავტორებიც (გოგიტიძე, III, 2013:9-10). რა თქმა უნდა, ამაში არის ლოგიკა, მითუმეტეს, აღნიშნულ პერიოდში სამცხის ათაბაგი არის სწორედ ყვარყვარე II (1451-1498). მაგრამ, ასეთ შემთხვევაში გამოდის, რომ სამცხის მთავრის ხელისუფლება ვრცელდებოდა კონტარინის „კალთიხეაზე“ (Caltichea),³⁴ რაც ძნელი დასაჯერებელია. უნდა შევნიშნოთ, რომ სახელი „Caltichea“ დაახლოებით ისეთივე მსგავსებას ამჟღავნებს „Caltacha“-სთან, როგორც „Calcican“-თან. ამდენად არ არის გამორიცხული, რომ კონტარინი ორივე შემთხვევაში ახალციხეს გულისხმობდა. თუმცა, არის ერთი წინააღმდეგობა, რომელიც ამ ვარაუდს გამორიცხავს: კონტარინის „Caltichea“ შავიზღვისპირა ქალაქია. ერთი შეხედვით, თითქოს ესეც მარტივად ახსნადია: კონტარინი არ ყოფილა ამ ქალაქში, მას სმენოდა, რომ ყვარყვარე ახალციხის პატრონია და ჩათვალა, რომ ისიც, ბათ-

³⁴ ჯაკომო გასტალდის 1561 და ჯაკომო კანტელის 1689 წლების რუკებზე, სამეგრელოს სამთავროს ტერიტორიაზე, სოხუმის ჩრდილოეთით, მდ. მოქვისწყლის შესართავთან აღნიშნულია პუნქტი „Caltacha“ (ჩიქობავა, 2006:153-154).

უმის მსგავსად, შავ ზღვაზე უნდა ყოფილიყო. მაგრამ რა ვუყოთ ფაქტს, რომ იტალიელ მოგზაურთა საქართველოში მოსვლამდე რამდენიმე წლით ადრე, 1463 წელს, სამცხის მთავარმა ყვარყვარემ აჭარა გურიელს გადასცა? ამ „რეზუსიდან“ საინტერესო გამოსავალს გვთავაზობს ნ. ბერძენიშვილი. იგი ფიქრობს, რომ სიტყვა „Gorbola“ „გურიელის“ ტრანსკრიბციაა, „Caltichea“ კი დამახინჯებული „ქაჯთციხეა“. მეცნიერის აზრით: „მაშინდელი სამეგრელოს მთავარი შამადავლა გურიასაც ჰფლობდა, ე.ი. გურიელიც იყო. ამიტომ უწოდებს ის თავის თავს „დადიან-გურიელს“. თუ სამეგრელოში მას დადიანს ან ბედიანს უწოდებენ, გურიაში მისი სახელი გურიელი იყო“ (ბერძენიშვილი, V, 1971: 113). ნ. ბერძენიშვილმა ყურადღება მიაქცია ი. ბარბაროს ცნობასაც, სადაც სამეგრელოს სამხრეთ საზღვრად ფაზისია (რიონი) დასახელებული, სამეგრელოს მთავრად კი მოხსენიებულია ბათუმისა და სებასტოპოლის მქონე ბედიელი. „მაშ როგორღაა ფაზისი სამეგრელოს სამზღვარი?“ - კითხულობს განსვენებული მეცნიერი და თავადვე პასუხობს: „იოსაფა ბარბარომ იცის, რომ საკუთრივ სამეგრელო ან საბედიანო ერთია და მისი დროის პოლიტიკური სადადიან-გურიელი მეორე“ (ბერძენიშვილი, V, 1971:114).

დასკვნა

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, წყაროთა შეჯერების საფუძველზე შეგვიძლია გავაკეთოთ გარკვეული დასკვნები: XV საუკუნის დასაწყისისთვის ბათუმი ემორჩილება სამეგრელოს მთავარს, 40-იანი წლების შუა ხანებში ბურგუნდიელ მეკობრეებს ბათუმში იგერიებს გურიელი, რაც მის გარკვეულ უფლებრივ მდგომარეობაზე მიუთითებს. 50-იანი წლების ბოლოს ბათუმი სამცხის შემადგენლობაშია, 70-იან წლებში კი უკვე საბედიანოს ნაწილია, რომელსაც ბედიანი, იგივე დადიან-გურიელი განაგებდა.

წყაროები და ლიტერატურა:

- ბერაძე, თამაზი. (1981). *ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში*, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი.
- ბერაძე, თამაზი. (1983). *ერთი უცნაური ფაქტი*, ჟურნ. „ლიტერატურული საქართველო“, №33.
- ბერაძე, თამაზი. (2009). XIII-XV საუკუნეების ბათუმის საკითხი *ევროპულ ისტორიოგრაფიაში*, ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი.
- ბერძენიშვილი, ნიკოლოზი. (1971). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, V, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- გოგიტიძე, სიმონი. (2013). *XV საუკუნის იტალიელი მწერლები ბათუმის შესახებ*, ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, III, ბათუმი.
- გოგიტიძე, სიმონი. (IV, 2013). *მილტბერგერის ცნობები ბათუმის შესახებ*, ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, IV, ბათუმი.
- უზუნაძე, რევაზი., სურმანიძე რამაზი., ზოსიძე ნუგზარი. (2013). *ბათუმი (ისტორია და თანამედროვეობა)*, გამომცემლობა „ივერიონი“, თბილისი.
- ჩიქობავა, არნოლდი. (2006). *ოდიშ-აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფიის რამდენიმე საკითხი ჯაკომო კანტელის 1689 წ. იტალიური რუკის მიხედვით*, საისტორიო ძიებანი, VIII-IX, წელიწდეული, თბილისი.
- ჭყონია, ალექსანდრე. (1894). *იტალიელი მოგზაურები საქართველოში XV საუკუნეში*, „მოამბე“, №11.
- ჯავახიშვილი, ივანე. (2012). *ქართველი ერის ისტორია*, ტომი III, გამომცემლობა „პალიტრა L“, თბილისი.
- ჯავახიშვილი, ივანე. (2012). *ქართველი ერის ისტორია*, ტომი IV, გამომცემლობა „პალიტრა L“, თბილისი.

- Brosset, Marie-Félicité. (1851). *Additions Et Éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie: Depuis l'Antiquité Jusqu'en 1469 de J.-C.*, St.-Pétersbourg.
- Иоселиани, Платон. (1850). *Города, существовавшие и существующие в Грузии, типография Канцелярии Наместника Кавказского, Тифлисъ.*
- Путешествие (1867) Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 г., пер. с нем. и примеч. Ф. К. Бруна, Записки императорского Новороссийского университета, том 1, Одесса.

References:

- Beradze, Tamazi. (1981). *Zghvaosnoba Dzvel Sakartveloshi (Seafaring in Ancient Georgia)*, Gamomtsemloba „Nak'a-duli“, Tbilisi.
- Beradze, Tamazi. (1983). *Erti Utsnauri Fakt'i (One Strange Fact)*, „Lit'erat'uruli Sakartvelo“, №33.
- Beradze, Tamazi. (2009). *XIII-XV Sauk'uneebis Batumis Sak'itkhi Evrop'ul Ist'o-riografiashi (The issue of Batumi in the 13th-15th centuries in European historiography)*, Batumi. Ts'arsuli da Tanamedroveoba, I, Batumi.
- Berdzenishvili, Nik'oloz. (1971). *Sakartvelos Ist'oriis Sak'itkhebi (Issues of Georgian History)*, V, Gamomtsemloba „Metsniereba“, Tbilisi.
- Gogit'idze, Simoni. (2013). *XV Sauk'unis It'alieli Mts'erlebi Batumis Shesakheb (XV Century Italian Writers About Batumi)*, Batumi. Ts'arsuli da Tanamedroveoba, III, Batumi.
- Gogit'idze, Simoni. (2013). *Shilt'bergeris Tsnobebi Batumis Shesakheb (Schiltberger's Information About Batumi)*, Batumi. Ts'arsuli da Tanamedroveoba, IV, Batumi.

- Uzunadze, Revazi., Surmanidze Ramazi., Zosidze Nugzari. (2013). *Batumi (Ist'oria da Tanamedroveoba). (Batumi (History and Modernity))*, Gamomtsemloba „Iverioni“, Tbilisi.
- Chikobava, Arnoldi. (2006). *Odish-Afkhazetis Ist'oriuli Geografiis Ramdenime Sak'itkhi Jak'omo K'ant'elis 1689 ts'. It'aliuri Ruk'is Mikhedvit (Some Questions of The Historical Geography of Odisha-Abkhazia According to the Italian Map of Giacomo Cantelli of 1689)*, Saist'orio Dziebani, VIII-IX, Ts'elits'deuli, Tbilisi.
- Ch'qonia, Aleksandre. (1894). *It'alieli Mogzaurebi Sakartveloshi XV Sauk'uneshi (Italian travelers in Georgia in the 15th century)*, „Moambe“, №11.
- Javakhishvili, Ivane. (2012). *Kartveli Eris Ist'oria (History of the Georgian Nation)*, T'omi III, Gamomtsemloba „P'alit'ra L“, Tbilisi.
- Javakhishvili, Ivane. (2012). *Kartveli Eris Ist'oria (History of the Georgian Nation)*, T'omi IV, Gamomtsemloba „P'alit'ra L“, Tbilisi.
- Brosset, Marie-Félicité. (1851). *Additions Et Éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie: Depuis l'Antiquité Jusqu'en 1469 de J.-C.*, St.-Pétersbourg.
- Ioseliani, Platon. (1850). *Goroda. Sushestvovavshie i Sushestbuyushie v Gruzii*, Tipografiya Kancelyarii Namestnika Kavkazskogo. Tiflis#.
- Puteshestvie*. (1867). Ivana Shil'tbergera po Evrope, Azii I Afrike s 1394 po 1427 g., per. S.nem.i primech. F.K. Bruna, Zapiski Imperatopskogo Novopossijskogo Universiteta. Tom1, Odessa.